

RUSYA LİDERİ VLADİMİR PUTİN'İ POLİTİK PSİKOLOJİ PENCERESİNDEN OKUMAK*

Cantürk CANER¹
B. Mehmet BOZASLAN²
Merve SERBEST³

Öz

Politik psikoloji; insanların, grupların, liderlerin, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörler değerlendirilirken, bireylerin siyasi konular hakkındaki düşünceleri nasıl kazandığı ve bu düşüncelerin siyasi tutumları nasıl etkilediği üzerine çalışan bilimsel bir alandır. Küreselleşen dünyada meydana gelen gelişmelere yeni bir bakış açısı kazandırarak uluslararası ilişkilerin en yeni çalışma konularından biri haline gelmiştir. Sadece psikologların değil, siyaset bilimcilerin de çalışma alanı içerisine girmesiyle 1970'li yılların başından itibaren popülerliği artan bir kavram olmuştur. İnsan psikolojinin siyasi hayata bir yansıması olarak "liderlik" konusu, politik psikoloji çalışmaları arasında geniş bir yer edinmiştir. Bir liderin sahip olduğu kişiliği ve psikolojisiyle gerek kendi ülkesinde gerekse uluslararası ilişkilerde nasıl bir etki yarattığına ve nasıl bir liderlik portresi çizdiğine dair en iyi örneklerinden biri de kuşkusuz Vladimir Putin'dir. İşte bu çalışma güçlü bir siyasi lider olarak Vladimir Putin'in siyaset anlayışını politik psikoloji açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Politik Psikoloji, Liderlik, Vladimir Putin

READING RUSSIA'S LEADER VLADIMIR PUTIN FROM THE POLITICAL PSYCHOLOGY WINDOW

Abstract

Political psychology is a scientific field which studies on how the individuals acquire the ideas about the political issues and how these ideas affects the political attitudes, while the psychological factors, that determines the relations among the group leaders, the masses and the nations has been evaluated. Acquiring a new point of view to the developments which have been occurred in the globalizing world, it has become one of the newest field of study of the international relations. Not only by the entrance of the psychologist but also of the political scientist to the field of study, it has a become spreading popular term. As the reaction to the political life, the issue of leadership has taken place among the studies of the political psychology. By the psychology and characteristic of a leader, as one of the best example about how a leader who draw a portrait and how he has created an effect in his own country and in the international relations, Vladimir Putin has been evaluated in terms of politic psychology in this essay.

Keywords: Politic psychology, Leadership, Vladimir Putin

---

* Bu çalışma Merve Serbest tarafından Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Uluslararası Politika Kuramlarında Politik Psikoloji: Vladimir Putin Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden eklemeler yapılarak türetilmiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-4991-102X.

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): canturkcaner@gmail.com

² Ar. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5789-9876

³ Uluslararası ilişkiler Uzmanı, ORCID: 0000-0002-3116-3449

Başvuru Tarihi (Received): 08.05.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 08.07.2020

Giriş

Sosyal bilimlerin en yeni çalışma alanlarından olan politik psikoloji, küreselleşen dünyada meydana gelen olay ve olguların analizine psikolojik bir perspektiften ele almayı amaçlayan bir disiplindir. Kavram, günümüzde algılandığı biçimiyle ilk defa Frankfurt Okulunun çalışmaları içinde ortaya çıkmıştır. Adorno, Horkheimer Fromm ve Marcuse gibi akademisyenlerin önderliğinde felsefe ve psikanaliz çalışmaları ekseninde ortaya çıkan Politik Psikoloji, 20. Yüzyılın hemen başlarında Sovyet demokrasinin gelişimi, kitle davranışı ve sosyal mühendislik çabalarının açıklanması esasına dayandırılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya’da yükselen faşizm dalgalarının ekseninde genişleme sürecine giren politik psikoloji çalışmaları Habermas’ın katkılarıyla uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin alt disiplini içine sokulmuştur. Genel bir bakış açısıyla politik psikoloji, ülkelerin yaşamış oldukları siyasal toplumsallaşma sürecini ele alan ve bu sürece etki eden kitle ve kamuoyu oluşumu, seçim süreci ve propaganda gibi konular üzerinde odaklanmıştır. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru “lider” ve “liderlik” kavramlarını da incelemeye başlayan disiplin, konuyu özellikle politik liderlik bağlamında ele alan bir tutum içine girmiştir. İlâveten günümüze kadar değişen ve gelişen dünya standartları çerçevesinde uluslararası arenada barış ve savaş ortamlarının psikolojik nedenleri olan ırkçılık, milliyetçilik ve terörizm gibi konuları da inceleyecek kadar geniş bir perspektife ulaşmıştır.

Politik psikoloji çalışmaları içinde lider analizleri yapmanın bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorluklardan en önemlisiyse liderlerin kişilik analizlerini yapabilmektir. Doğrudan psikolog ya da psikiyatrist karşısına çıkma şansı bulunmayan politik liderler hakkında yapılacak analizlerde uzaktan yöntemler kullanılması elzemdir. Nitekim adı geçen yöntemler arasında en sık başvurulanlardan ikisi psikobiyografi ve kişilik özelliklerinin analizidir. İşte bu çalışma Soğuk Savaş sonrasında Rusya tarihine damgasını vuran bir politik lider olarak Vladimir Putin’in kişilik özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Politik Psikolojinin Ortaya Çıkışı ve Çalışma Alanları: Kısa Bir Tarihçe

En genel tanımıyla politik psikoloji insanların, grupların, liderlerin, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen psikolojik faktörleri inceleyen bir bilim dalıdır. Bireylerin siyasi konular hakkındaki düşünceleri nasıl edindiği ve bu düşüncelerin siyasi tutumlara nasıl yansıdığı üzerine çalışır. Bir başka deyişle politik psikolojinin çalışma alanı siyasal toplumsallaşmanın birey üzerindeki etkisidir. Siyasal toplumsallaşma sürecinde bireyin kimliği, doğuştan ya da sonradan kazanılan değerlerle oluşur. Hangi yolla olursa olsun bu değerleri kazanan birey, kişisel özellikleriyle özdeşleştirerek siyasal davranışlarını ortaya koyar. İşte politik psikoloji tam olarak bu noktada devreye girmektedir. Genel hatlarıyla politik psikoloji çalışmaları “insan” olgusunu ön plana alan bir disiplin olarak bilinir. Kişilik ve insan psikolojisi birbirlerine örüntülü bir şekilde var olmakta ve politikadaki yerini almaktadır. Bu açıdan politik psikolojiyi anlayabilmenin yolu öncelikli olarak insan doğasının anlaşılmasından geçmektedir.

Antik Yunan’dan modern dünyaya kadar sosyal bilim çalışmalarında insan psikolojisi ve politika ilişkisi bir şekilde kullanılmıştır. Ancak politik psikolojinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkması, ancak I. Dünya Savaşı’nın sonlarına rastlar. I. Dünya Savaşından sonra ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda bunalımlı bir dönem içine giren Batı, aynı zamanda dünya tarihinin ilk topyekun modern krizini yaşamıştır. I. Dünya Savaşının irrasyonel etkilerinin arttığı dönemde modern totaliter rejimlerin oluşması toplumsal sorunları daha da büyütmüş kitle iletişim araçlarının devreye girmesiyle politik psikoloji alanı kendiliğinden doğmuştur (Polat ve İkiz, 2015: 21). Bu dönemde politika ve psikoloji arasındaki bağlantıyı kuran ilk kişi Chicago Üniversitesi’nden Charles Meriam olarak bilirse de politik psikolojinin kurucusu Harold D. Laswell’dir. Laswell, davranışların siyasete olan etkisi üzerine araştırmalar yapan önemli bir siyaset bilimcidir. Kavramın akademik bir terim olarak kullanılmaya başlanmasıysa Frankfurt Sosyal Araştırmalar Enstitüsü’nün çalışmaları sonucunda olmuştur. Enstitü, bu kavramı

E.Fromm, H.Marcuse, T.Adorno ve Horkheimer'in felsefeleri ile biçimlendirmiş ve Freudyen psikanaliz tekniklere dayalı olarak geliştirmiştir (Çelenk, 2018). Politik psikoloji alanında ilk dönem çalışmaları olarak kabul edilen bu yaklaşım daha çok psikanalitik çizgide olup, psikodinamik kuramları kullanma alışkanlığı içindedir. Toplumsal olayların veya travmaların bireylerin siyasal tercihleri üzerindeki etkisi daha çok bu kuramların üzerinden geliştirilmiştir (Polat ve İkiz, 2015: 23). Özellikle kişilik ve siyaset çatışması döneme damgasını vuran çalışmalar arasındadır (Ersaydı, 2012: 42).

Politik psikoloji alanında yapılan çalışmaların 1940-1960 yılları arasında geliştiği ve çeşitli kuramlarla zenginleştiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın damgasını vurduğu kırklı yıllar, faşizm ve komünizmin dünyada itibar gördüğü yıllardır. Bu bağlamda kişilik teorileri, kişilik tipleri, negatif ve pozitif özgürlük kavramları, bireyin ihtiyaçları, toplumsal liderlik, grup dinamikleri ve siyasal kimlik gibi konular politik psikolojinin temel çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu yıllarda E.Fromm, B.F. Skinner, C.Hull, A.Maslow ve D.Hebb gibi psikanalistler ve yaptıkları çalışmalar politik psikolojinin temel beslenme kaynaklarıdır. Savaş boyunca Faşizmin yükselişi ve altında yatan psikososyal etmenler ile bireysel ve toplumsal davranış kalıpları politik psikolojinin en çok ilgilendiği alanlar olarak bilinmektedir. Büyük savaşın hemen sonrasına rastlayan ellili yıllarda politik psikoloji çalışmalarının bu kez kitle ve kitle davranışları ile otorite tartışmaları arasında sürdürüldüğü görülmektedir. Nazilerden kaçarak ülkeye gelen M.Horkheimer ve E.Fromm bu yıllarda yeniden Almanya'ya dönerek Frankfurt Okulu'nda politikayla kişilik tipleri arasında nedensellik ilişkilerine dayanan çalışmalara yönelmiş ve sağ otoritercilik kuramlarını geliştirmişlerdir. Onların çalışmaları Berkeley'de ki California Üniversitesi'nde T.Adorno ve arkadaşlarının antidemokratik davranış biçimlerine de ilham olmuştur. Bu yıllarda muhafazakârlık, aşırı milliyetçilik ve faşizm gibi konuların siyasal eğilimlerin belirlenmesi ve bireylerin oy verme davranışına olan etkisindeki rolleri ele alınmıştır (Political Psychology).

Politik psikoloji alanında çalışmaların bir anda arttığı dönem ise 1960-1980 yıllarını içeren üçüncü dönemdir. Altmışlı yıllar daha çok siyasi bilinçlenme ve sosyalleşme süreçlerinin kamuoyu ve oy verme davranışları arasındaki ilişkilerinin ortaya konduğu yıllar olarak bilinir. Rasyonel insan teorilerinin daha popüler olduğu bu yıllarda H. Laswell'in otorite ve toplum ilişkisi, T.Adorno'nun otoriter kişilik kuramları, R.E. Lane'nin bireylerin politikaya katılım ve tercih biçimleri, A.Campbell, P.Converse, W.Miller, D.Stokes ve P.Lazarsfeld'in oy verme davranışları politik psikoloji çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Yetmişli yıllarda e rasyonel insan kavramının daha da yaygınlaştığı ve literatür içinde yerini aldığı görülmektedir. Bu nedenle rasyonel tercihler konusu laboratuvar ortamına taşınarak ve ampirik çalışmalarla desteklenerek geliştirilmek istenmiştir (Iyengar, 2009: 4). Özellikle Harvard Üniversitesindeki psikofizyoloji laboratuvarlarında yapılmaya başlanan sosyal deneyler M.Lodge, J.Tanenhuis, B.Tursky ve J. Wahlke tarafından yürütülmüş ve bireylerin politikada ve toplumsal konulardaki duyarlılık ve davranışlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Söz konusu yıllarda politik psikoloji alanında yapılan ampirik çalışmaların en büyük faydası disiplini politika biliminin içine sokmasıdır. Artık bir alt disiplin haline gelen politik psikoloji çalışmaları dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Avustralya Melbourne Üniversitesi'nde A. Davies tarafından kurulan "*Melbourne Okulu*" dikkat çekicidir (Walter ve Hart, 2009: 356-358). Vaka çalışmaları üzerinden yola çıkan Davies, kültürün gelişiminde ailenin rolü, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde politik tercihlerin belirlenmesi, bireysel biyografiler gibi alanlarda yoğun çalışmalar yapmıştır. A. Davies gibi yetmişli yıllara damgasını vuran diğer uzmanlar ise J.Knutson ve W. Anderson'dur. Knutson daha çok politik çevre ve bireysel psikoloji arasındaki ilişkileri ele alırken, Anderson ise sembolik iletişim sistemleri, politik kişiliğin oluşum safhaları, doğu ve batı toplumlarında politik davranış biçimleri gibi alanlarda radikal çalışmalar yapmıştır (Rudolph, 2002: 25). Söz konusu yıllarda kurumsal anlamda dikkat çeken bir başka akademik

kurum ise ABD’de kurulan “*Uluslararası Politik Psikoloji Derneği*”dir. Kurulur kurulmaz üç aylık periyodlar halinde akademik dergi yayınlamaya başlayan bu dernek politik bilim ile politik davranış alt alanları arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmış ve özellikle de lider analizlerine yönelik çalışmaların yayımlanmasını sağlamıştır. Seksenli yıllara gelindiğinde politik psikoloji çalışmalarının dünyada giderek yaygınlaştığı ve inceleme konularının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim bu yılların hemen başlarında Melbourne Okulu çalışmalarının bir benzeri Yale Üniversitesinde yapılmıştır. Davies’in çalışmalarına ek olarak Yale’de kitle iletişim ve ağ haberleşme üzerine yapılan deneyler dikkat çekicidir (Iyengar, 2009: 5-6). Seksenlerin ortalarına gelindiğinde deneysel psikoloji çalışmalarının politik psikolojide de kullanılabilceği ispatlanmıştır. Bu bağlamda dönemin önemli bilim insanlarından Hastie, ideoloji ile politik karar verme arasındaki süreçlerinin politik bilişselliği etkilediğini keşfetmiştir (McGuire, 2004: 29). Seksenli yılların ortasından itibaren çoğu politik psikolog bireysel psikoloji ile yönetim arasındaki etkileşimin iki yönlü niteliğini kabul etmiştir. Bu bağlamda liderlik ve politik kimlik arasındaki ilişkiler politik psikolojinin kalıcı çalışmaları arasında yerini almıştır. Lipset, Berelson, ve Lazarsfeld gibi dönemin ünlü sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi uzmanları oy kullanma davranışının bireylerin ait oldukları gruplarla ve medyadan etkilenme oranlarıyla ilişkili olduğunu savunmuştur (Çelenk, 2018). Yapılan araştırmalar sonucunda, seçmenlerin siyasi tercihlerde bulunurken sınırlı bir bilgiyle hareket ettiği, çevresel faktörlerin tutum ve davranışlar üzerinde oldukça yüksek bir etkiye sahip olduğu ve en yüksek payın aile faktörüne ait olduğu saptanmıştır.

Doksanlı yıllardan günümüze kadar gelen dördüncü dönem ise politik psikolojinin günümüzdeki durumunu ortaya koymaktadır. Küreselleşme, çevre ve insan hakları tartışmalarının damgasını vurduğu bu dönemde özellikle ideolojiler, inanç sistemleri ve kimlik algılamaları gibi konular politik psikolojinin ana temasını oluşturmaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesi politik psikoloji çalışmalarında etkisini göstermiştir. Yugoslavya’nın dağılmasını takiben başlayan etnik çatışmalar, terör ve şiddet, uluslararası çatışma dinamikleri ve bunların çözüm yolları disiplinin ilgiyle işlediği konular arasındadır (Hughton, 2009: 179). Yine bu dönemde farklı araştırma yöntemleri denenmiş, siyasi yaşamda karar verici mekanizmaları etkileyen algıların incelenebilmesi için laboratuvar deneylerine başvurulmuş, her yaş grubundan bireylerle görüşülerek siyasal bilinç davranışçı kuramlar çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır (Polat ve İkiz, 2015: 24-25). Doksanlı yıllar aynı zamanda psikobiyografilerin de artışa geçtiği yıllar olarak bilinmektedir. Başta Clinton olmak üzere ABD Başkanları hakkında birbiri ardına çıkarılan biyografiler, özellikle liderlerin hayatları, eğitimleri, karar verme biçimleri ve liderlik yeteneklerinin politik psikoloji çerçevesinde şematize edilmesine yol açmıştır. Doksanlı yılların bir başka özelliği de politik psikoloji çalışmalarının uluslararası ilişkiler alanında da kullanılmaya başlamasıdır. Bu alanda M. Cottam ve J. Krosnik’in çalışmaları dikkat çekmektedir (Ersaydı, 2012: 44). Sosyal kimlik ve tutum çalışmalarının yanı sıra Cottam toplumsal hareketler, uluslararası güvenlik ve çatışma ile terörizm konularını da literatüre kazandırmıştır. Krosnik ise kimlik, liderlik, toplumsal hareketler ve politik akıl kavramları üzerinde durmuştur. Krosnik ve Cottam politik davranışların psikolojik çerçeveden değerlendirilebileceği, bilişsel süreçlerin grup davranışlarını tamamlayan bir aktör olduğunu öne sürmüşlerdir. İki binli yıllardaysa R.Jerwis, R.McDermott gibi politik bilimcilerin literatüre damgalarını vurdukları görülür. Uluslararası ilişkilerde çatışma yönetimi, savaş ve barış süreçlerinde karar verme, lider davranışları ve düşünme şekilleri gibi alanlarda çalışma yapan bu yazarlar “nöropolitik” kavramını literatüre sokmayı başarmıştır.

2. Politik Psikoloji Çalışmalarında Yeni Yaklaşım Denemeleri: Lider Analizi

Son yıllarda politik psikolojinin çalışma konuları arasında giderek yaygınlaşan ve literatüre adete damgasını vuran lider analizi, özetle politik davranış biçimlerinin kişilikle olan ilişkisi üzerinde

durmaktadır. Ayrıca lider analizinde liderlerin kişilik yapısı ve davranışlarının uluslararası ilişkileri nasıl etkilediğini de inceleme konusudur.

Lanalizi üzerine ilk çalışmalar özellikle başarı ve güç gibi insanın egosunu tatmin eden ihtiyaçlar, bireylere politikanın çekici veya itici gelmesini sağlayarak lider davranışlarının açıklanmasında kullanılmıştır (Sarıbay vd., 2015: 16). Yakın zamanlarda da kişilik faktörünün politik davranışlara nasıl yansıtıldığına dair incelemelere başlanmıştır. Lider analizinin kişilik bağlamında ele alındığı dönemlerde Sigmund Freud, Eric Berne, Alfred Adler ve Carl Jung bu alanda çalışan isimler olmuşlardır. Ortaya koymuş oldukları teorilerde bir liderin kişiliğini belirleyen biyolojik etmenlerin yanı sıra psiko-sosyal süreçlerin de oldukça etkili olduğunu belirtmişlerdir. Küreselleşme süreci politik anlamda lider tanımına ve analizine daha kapsamlı bakış açılarını gündeme getirmiştir. Lider olarak tanımlanan kişiler, diğer kişilere göre daha etkili hitap gücüne sahip, daha prestijli, daha inandırıcı ve adaletli olduğu izlenimi bırakan, belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için sorumluluk almaktan kaçınmayan, yöneticisi olduğu toplumu sosyal ve duygusal olarak bir arada tutarak onları ortak bir kimlikle ortak bir vizyona doğru harekete geçirebilmeyi başaran kişiler olarak tanımlanır. Peki lider bu özelliklere doğuştan mı sahiptir? yoksa zaman içerisinde mi öğrenir? Lider başkalarını neden ve nasıl etkiler ve etkilerken hangi mekanizmalardan yararlanır? (Demir vd., 2020: 131) Liderin herhangi bir üst kademede görev alıyor olması gerekir mi yoksa resmi bir takım yetkileriyle donatılmış olmasına ihtiyaç duyulmaz mı? Genel bir çerçeveden bakıldığında bu soruların cevapları lider analizinin temelini oluşturmaktadır. Burada önemli olan liderin, örgütü veya toplumu peşinden sürükleyebilecek yeteneklere sahip olup belirlenen amaçlar doğrultusunda grubu yönlendirebilmesidir.

Öncelikli olarak lider analizi üç ana başlıktan oluşur (Çetin ve Beceren, 2007: 119). Bunlardan ilki “*grup büyüklüklerine göre liderler*”dir. Bu grup liderler kişisel ve yönetici liderler olmak üzere ikiye ayrılır. Burada toplumun somut yapısı liderin nasıl olduğunu belirler. Örneğin Hermann ve Milburn’a göre liderliğin analizi, yönettiği toplumun özelliklerini ve toplumla olan iletişimine bakarak yapılabilir (Gümüş, 2015: 174). Küçük bir toplumun lideri olmak, o toplumun bütün üyeleriyle karşılıklı iletişim sağlama gibi bir avantaj sağlayacaktır. Böyle bir durumda lider kendi kişiliğini bu şekilde gösterip toplumu etkileme fırsatı yakalayabilecektir. Eğer lider olumlu tutum ve davranışlar sergileyerek toplum tarafından sevilirse toplum üzerinde yaptırım gücü daha fazla olacaktır aksi olarak olumsuz tavırlar toplumun kendisine düşmanca yaklaşmasına sebep olacaktır. Bu açıdan, bir liderin küçük bir toplulukla doğrudan iletişimi onun ‘şahsi lider’ olmasını sağlamaktadır. Toplumun büyümesiyle birlikte, liderin toplum üyeleriyle karşılıklı iletişim oranı azalacak ve özel ilişkiler yerini daha resmi ilişkilere bırakarak ‘yönetici lider’ tipi ortaya çıkacaktır (Çetin ve Beceren, 2007: 119).

Lider analizinin ikinci başlığı “*durumlarına göre liderler*”dir. Lider topluma yansıtılmış olduğu enerjiye göre ‘pozitif’ ve ‘negatif’ olarak sınıflandırılır. Motive etme, destek olma ve katılıma teşvik etme gibi durumları nasıl ve hangi oranda kullandığı o toplumun gelişmesine büyük etki sağlamaktadır. Örneğin, bir toplumun ilerleyebilmesinde yüksek motivasyonun etkili olduğunu düşünen bu yönde üyeleri destekleyen, onların harekete geçmesi için katılımı artırarak bir lider bu yönüyle topluma katkı sağlayarak ‘pozitif lider’ niteliği kazanacaktır. Bunun tam tersi olarak, ‘negatif lider’ tipi ise toplumu desteklemekten ve harekete geçirmekten yoksun, toplum üyelerinin fikrini almayan, her durumu eleştirerek engelleyici tavırlar sergileyerek toplumu aşağı çekecektir (Çetin ve Beceren, 2007: 119-120).

Son olarak uluslararası ilişkiler alanında en çok kullanılan analiz türü olan ‘*anlayış ve davranışlarına göre liderler*’ ise otokratik, demokratik, karizmatik ve dönüşümcü lider şeklinde

dörde ayrılırlar. Kısaca *otokratik lider*, otoriter tavırlarıyla ve sert mizacıyla bilinmektedir. Bu tip liderler genellikle yetkeci (otoriteryen) kişilik yapılarına sahip kimseler olmakla birlikte yetiştirilme döneminde ebeveynlerinden destek görmemiş tam aksi kontrol altında ve ağır disiplinli koşullarda büyümüşlerdir. Bunun bir yansıması olarak kendilerine bir savunma mekanizması geliştirmekte ve bu durum ilerleyen zamanlarda yabancı düşmanlığı, yıkıcılık, saldırganlık, katı düşünme tarzı gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu tip liderlerin en belirgin özelliği geleneklere olan bağlılıklarıdır. Lider, kendini ait hissettiği milletin değerlerine ve ahlak kurallarına aşırı bağlı olmakla kalmayıp toplum içindeki bireylerin bunların üzerine bir eleştirisi olması durumunda cezalandırıcı bir tutum sergileyebilmektedir. Ayrıca güç figürleri ile yakından ilgilidirler (Güldü, 2011: 29). *Demokratik lider* tipi ise, yasal egemenliğe dayanan liderlik türüdür. Lider, toplumun siyasal hayata katılımını desteklemekte ve onları teşvik etmektedir. Karar alırken, kriz dönemleri hariç, toplumun amaçlarını ön plana almakta ve sorunların çözümünde astlarının fikirlerini alarak hareket etmektedir. Toplumdaki herkesin birbiriyle iletişimini ve etkileşimini desteklemektedir. Bu tip liderler, özel imtiyaz ve statü farklarından meydana gelebilecek, homojen olmayan grupların oluşmasına engel olmaya çalışmaktadır. Liderin, toplum ile olan ilişkilerindeki iletişimi ve hitabı oldukça kibar ve onları önemseydiğini belli eder niteliktedir (Çetin ve Görüşük, 2015: 139-140). Uluslararası ilişkilerde adını sıklıkla duyduğumuz *karizmatik lider* ise daha çok toplumların kriz zamanlarında kurtarıcı olarak ortaya çıkan, olağanüstü niteliklere ve güçlü kişilik özelliklerine sahip olan olduğunu düşünülen kişidir. Lider, sahip olduğu karizması sayesinde toplum üyelerini kendi istediği şekilde davranmaya sevk edebilmektedir. Kararlar sadece kendisi tarafından alınmakta ve söylediği her söz emir niteliği taşımaktadır. Karizmatik lider, genellikle toplum üyeleriyle mesafeli bir ilişki içerisindedir buna rağmen sahip olmuş olduğu özellikler sebebiyle toplum tarafından sevilme ve daima toplum üyelerinin sadakati ve itaatiyle karşılaşmaktadır. Sıradan bir sevgi, sempati duyma ve bağlılığın çok daha ötesinde bir çekicilik gücüne sahiptir (Çetin ve Görüşük, 2015: 140-141). Özellikler kuramında olduğu gibi karizmanın doğuştan gelen bir özellik olduğu savunulmaktadır (Aykanat ve Gül, 2012: 19). Karizmatik liderlik üzerine yapılan araştırmalar, bu liderin yazılı ve sözlü iletişim yeteneği, etkili anlatım ve metafor kullanımı (farklı şeyleri benzerlikler üzerinden anlatma), özgüven, anlatımı destekleyecek ve duyguları yansıtacak bir vücut dili kullanımı gibi yeteneklere sahip olduğunu göstermektedir (Aykanat, 2010: 54). Son olarak *dönüşümcü lider* ise günümüzde en popüler olan ve hedeflenen lider türü olarak ortaya çıkmaktadır. Dönüşümcü bir liderin en belirgin özellikleri arasında kriz zamanlarını ve bunalımlı dönemleri başarılı bir şekilde yürütmesi, ileri görüşlü olması, değişim için gerekli olan bilgi ve beceriye sahip olması ve topluma saygı duyup onların isteklerine önem vermesi sıralanabilir. Ancak hepsinden öte toplum için dönüşümcü bir lideri ihtiyaç haline getiren ve diğer lider türlerinden ayıran en önemli özelliği girişimde bulunabilecek cesaret ve enerjiye sahip olmasıdır.

Sonuç olarak, liderin sahip olduğu kişilik özellikleri, karakteri ve sonrasında nasıl bir lider olduğu uluslararası ilişkiler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Nitekim başta bir ülkenin iç siyasetinden sorumlu sonrasında ülkesini uluslararası ilişkilerde temsil görevini üstlenmiş olan liderin bulunmuş olduğu her davranış dikkat çekmektedir. Bu açıdan lider analizi, içermiş olduğu psikolojik faktörler sebebiyle de, politik psikoloji alanının geniş olarak yer verdiği bir konu olmuştur.

4. Politik Psikoloji İncelemeleri Çerçevesinde Bir Lider Analizi: Vladimir Vladimirovich Putin

Putin, 7 Ekim 1952 tarihinde SSCB döneminde adı Leningrad olan bugünün Rusya'sının Saint-Petersburg şehrinde doğmuştur. Babası İkinci Dünya Savaşında Leningrad kuşatmasında yer

almış bir işçi olan Vladimir Spiridonoviç Putin'dir (Kamalov, 2004: 39). Annesi de babası gibi bir işçi olan Maria İvanova'dır (Seiffert, 2004: 32). Anne Maria İvanova, ilk çocuğunu doğduktan birkaç ay sonra kaybetmiş, ikinci çocuğunu ise o zamanlar çocukların koruma altına alındığı evlerden birine bırakmaya mecbur kalarak, orada difteriden dolayı kaybetmiştir (Gevorkyan vd., 2017: 15). Bu yüzden Putin, ailenin tek çocuğu olarak büyümüş ve bütün sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmıştır. Putin'in ailesinin savaştan sonra yoksulluk içine düşmüştür. Terhis edilen babası vagon inşaat fabrikasında işe girmiş ve bu fabrika tarafından verilen toplu konutlara ait tek bir odada yaşamalarını sürdürmüşlerdir (Kamalov, 2004: 41). Putin'in çocukluğunun geçtiği bu yer sıcak suyun olmadığı hatta banyo ve mutfağın bile bulunmadığı girişinde fareler olan korkunç sayılabilecek bir yerdi (Gevorkyan, 2017: 20).

Putin'in öğrencilik hayatının ilk yılları parlak sayılmayacak türden geçmiştir. Okulu sadece arkadaş grubunda lider olduğu sürece seven Putin, bu davranışını mahalle ortamında da göstermiştir. Putin, öğretmeni Vera tarafından zeki ama kötü bir öğrenci olarak nitelendirilmiş ortaokul yıllarına geldiğinde öğretmeni haklı çıkartmıştır. Putin'in potansiyeli yüksek, kıvrak bir zekaya sahip, her şeyi kolaylıkla kavrayabilen, güçlü hafızası olan, yabancı dile ilgili ve enerjik bir karakteri olduğuna inanan öğretmeni onunla daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Spor hayatına da atılan Putin, boks ve sambo sporlarında istediği başarıyı elde edemeyince bir spordan daha fazlası olduğuna inandığı judoya başlamıştır. Onun için judo bir hayat felsefesi haline gelmiştir (Gevorkyan, 2017: 23-30 ve Kamalov, 2004: 41). Putin, liseye başladığı ilk yıl İstihbarat servisinde çalışmaya karar vermiştir. Bu konuyla ilgili kitaplar okuyup filmler izlemiş, kendi deyimiyle çok az bir kuvvetle tüm ordunun ulaşamadığı hedefe ulaşması ve binlerce insanın kaderini belirlemesinden dolayı istihbaratçılık öncelikli amacı olmuştur. Nasıl ajan olunacağını öğrenmek için KGB'ye (Sovyetler Birliği zamanında Devlet Güvenlik Komitesi) giden Putin, bu iş için öncelikli olarak Hukuk Fakültesi mezunu olmak gerektiğini öğrenince Leningrad Üniversitesi Hukuk Fakültesine hazırlanmaya başlamış ve kazanmıştır (Gevorkyan, 2017: 31-33). Putin, üniversite hayatını başarılı bir öğrenci olarak geçirmiştir. Üniversitenin son senesinde karşısına çıkan ve kendini tanıtmayan bir adamın "gelecekteki göreviniz hakkında sizinle konuşmak istiyorum" demesi üzerine onun kim olduğunu tahmin ederek buluşma teklifini kabul etmiştir. Üniversitenin avlusunda buluştuklarında Putin'in yıllardır beklediği an gerçek olmuş kendisine KGB'de çalışma teklif edilmiştir (Gevorkyan, 2017: 40-46).

1975 yılında Putin, üniversiteden mezun olduğu gibi KGB'de çalışmaya başlamıştır. Zeki ve soğukkanlı oluşuyla kısa sürede istihbarat çalışanlarının dikkatini çekmiş bunun üzerine Moskova'ya eğitime gönderilmiştir. Ardından, Krasnoznamenskaya Enstitüsü'ne, enstitünün öğretim görevlisi olan Mihail Golov tarafından bölüm başkanlığına getirilmiştir. Günümüzde burası Dış İstihbarat Akademisidir. Golov, Putin'i tercih etme sebebi olarak onda gördüğü liderlik ruhunu göstermiştir. Ayrıca organizasyon yeteneği, ekip ruhu ve taktik becerilerinin bu iş için gerekli olduğunu ve tüm bu özelliklerin Putin'de olduğunu da eklemiştir (Kamalov, 2004: 53-56). Putin, gerekli eğitimleri tamamladıktan sonra, o zamanlar çok zor olan, SSCB dışına görevlendirilmiştir. Yurt dışına görevlendirilmesinden iki sene önce Ludmila Putina ile evlenen Putin, 1985 yılında eşiyle birlikte yeni görev yeri olan Doğu Almanya'nın Dresden şehrine taşınmıştır. Siyasilerin ve başta NATO gibi potansiyel düşmanların planlarıyla ilgili bilgi toplamanın en önemli görevi olduğunu söyleyen Putin, edindiği bilgileri değerlendirerek merkeze yollamakla görevli olarak siyasi istihbarat üzerine çalışıyordu (Kamalov, 2004: 60). Siyasi partiler ve görüşleri, mevcut olan lider, ileride lider olması muhtemel kişiler, belirli makamlara gelebileme ihtimali olan kimselerle ilgili bilgi toplamak, kendi ülkesiyle ilgili olan ülkelerin dışişleri bakanlığında olan biteni öğrenmek ve ayrıca silahsızlanma ile ilgili görüşmelerde partner ülkelerin alacakları pozisyonu önceden bilmek Putin'in buradaki görevleri arasındadır (Gevorkyan vd., 2017: 69-70). Burada, ilk olarak operasyon sorumlu şefi olarak başlamış sonra bölüm başkan yardımcısı olmuş ve son olarak bölüm başkanı baş yardımcısı

olarak iki defa terfi almıştır (Gevorkyan, 2017: 72). Gelebileceği en üst seviyeye gelerek üzerinde sadece şefin bulunduğu bir konuma yükselmiş ayrıca prim olarak da Komünist Parti'nin KGB temsilci üyesi yapılmıştır (Kamalov, 2004: 61). Buradaki son görevi ise Doğu Almanya'nın Gorbaçov modeline göre şekillenmesi için güvenlik yetkililerini kendi yanlarına çekmek ve KGB için çalışmalarını sağlamak olmuştur (Seiffert, 2004: 38).

Bu dönemde, Gorbaçov'un yeniden yapılanma politikaları karşısında Almanya'da başlayan ayaklanmalar Putin'in çalışmış olduğu Demokratik Almanya Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı binasına da sıçramıştır. Putin, buranın Sovyet Askeri teşkilatının merkezi olduğunu açıklayıp SSCB'den yardım istemiş ve bu yardım karşılıksız kalmıştır. Sovyetlerin, Almanya'daki istihbarat örgütünü teslim etmiş olması Putin'in en büyük hayal kırıklığı olmuştur ve bunun sonucunda KGB'deki görevine son vermiştir (Kamalov, 2004: 62-64). Putin, 1990 yılında eşi ve iki kızıyla birlikte Rusya'ya dönmüştür. KGB üyeliği devam etmesine rağmen yeni bir iş arayışına girmiş ve akademik kariyer yapmaya karar vermiştir. Aynı yıl, Leningrad Devlet Üniversitesi Rektörlüğü'nde Uluslararası Sorunlar Danışmanı olarak göreve başlamıştır (Onay, 2002: 143). Bu süreçte aynı üniversitede akademik olarak devam eden arkadaşlarından biri Putin'den Leningrad Şehir Duması (Sovyetler Birliği'nde Belediye ve Valilik Teşkilatı) Başkanı olan Anatoli Sobçak'a yardım etmesini istemiştir. Bunun üzerine Putin, Sobçak'la çalışmaya başlamıştır. Birlikte çalışma süreçlerinde Lensovet (belediye) meclis üyelerinin bazılarının kendisinin hala KGB üyesi bir ajan olduğunu anlaması üzerine şantajlarla karşılaşan Putin, kendi söylemiyle "hayatının en zor kararını" vererek KGB'ye istifa dilekçesini yazmış ve sonrasında bir TV programına çıkarak açıkça KGB'de çalıştığını ilan etmiştir. Ancak istifası bazı kişileri tarafından kabul edilmemiştir. Sobçak için tüm bunlar sorun teşkil etmemiş, 1991 yılında Leningrad Duma'sına bağlı bir Dışişleri Komitesi kurarak başına da Putin'i getirmiştir (Gevorkyan vd., 2017: 81-90; Kamalov, 2004: 59-68).

1992 yılı belediye seçimlerinde Putin'in etkili çalışmaları sayesinde belediye başkanı olan Sobçak, ikinci seçim dönemi kendi bildiklerini okumuş ve seçimleri kaybetmiştir. Bunun sonucunda belediye çalışanları istifa etmiştir (Kamalov, 2004: 73). Bu olaylar sonrasında Putin, kısa süre işsiz kalmıştır. Birkaç aylık işsizlik sürecinden sonra, Cumhurbaşkanı Danışmanı Pavel Borodin tarafından kendisine Cumhurbaşkanlığı Yönetim Başkan Yardımcılığı teklif edilmiştir. Buradaki görevinde büyük ilerlemeler kaydeden Putin, kontrollü yönetimin kendisine göre olmadığını ve buradan ayrılmayı düşündüğü dönemde Yeltsin'in kendisini FSB'nin (KGB'nin yerine kurulan Federal Güvenlik Hizmetleri ya da Rusya Federal Yurtiçi Gizli Servisi) başına getirdiğini öğrendi (Gevorkyan vd., 2017: 121-125). Putin, bu durumdan çok hoşnut olmasa da KGB üyeliği hala devam ettiği için itiraz edemedi hem zaten burada iş değişiklikleri çalışanlara sorulmazdı (Kamalov, 2004: 77). Bu olanların üzerinden çok geçmeden Yeltsin, Putin'e başbakanlık teklif etmiş ve teklifi kabul eden Putin 16 Ağustos 1999'da güvenoyu alarak resmen görevine başlamıştır (Onay, 2002: 144).

Yeltsin'in Putin'i tercih etme sebebi hiç şüphesiz gençliği, enerjisi, profesyonelliği ve Büyük Rusya'ya olan inancı ile vatanseverliğiydi. Halkın Putin'i seveceğinden de hiç şüphesi yoktu. Nitekim haklı çıktı. Rus halkı, Putin'in Moskova ve Kafkaslardaki teröristleri bastırmada göstermiş olduğu tutarlı ve kararlı tavırdan oldukça etkilenmişti. Ayrıca Putin'in internetteki yazılarında ve televizyona çıktığı zamanlardaki konuşmalarında istikrarlı hali ile içeride ve dışarıda Rus menfaatini gözetken eylemleri onu halkın gözünde yüceltmeye yetmişti. Sonunda Yeltsin, zamanından önce görevinden ayrılarak yerini Putin'e devretme kararını açıkladı (Kendi anılarıyla... 2017). Bunun sonucunda Putin 1999 yılının son ayı Devlet Başkanı vekilliğine getirildi. Anayasa gereği üç ay içinde başkanlık seçimi yapılınca kadar vekillik yaptı Bu durum Putin'e 26 Mart 2000 tarihindeki seçim başarısı içinde oldukça katkı sağlamış oluyordu. Nitekim yapılan ilk seçimlerde oyların yüzde elli üçüyle ilk turda kazanarak Rusya'nın başkanı oldu (Vladimir Putin Biyografisi).

2004 yılında yapılan seçimlerde yüzde yetmiş birin üzerinde oy alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilen Putin'in 7 Mayıs 2008'de görev süresinin anayasaya göre bitmesinin ardından yeni devlet başkanı Dmitri Medvedev oldu ve Putin, Rusya'nın başbakanı olarak görevini sürdürdü. 2012'nin 4 Mart'ında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların yüzde altmış üçünü alarak Rusya Federasyonu'na üçüncü kez devlet başkanı seçildi (Vladimir Putin Biyografisi). Dördüncü başkanlığını 2018 yılının 18 Mart'ında yapılan seçim sonucunda oyların yine yüzde yetmiş birini alarak rekor denebilecek bir sonuçla kazanmıştır (Rusya'da seçimin galibi... 2018). Altı yıl daha görevi başında olacak Putin, Rusya'nın Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

4.Çok Yönlü Bir Lider Olarak Putin'in İç ve Dış Politika Anlayışı

Putin'in kararlı ve korkusuz kişiliği, yeri geldiğinde kimseyi dinlemeyişi ve her daim almış olduğu kararların arkasında duruşu onun uygulamış olduğu politikalara da yansımıştır. Bu sayede Putin, Rusya'yı kendi içinde büyük bir değişime sokmuş bu durumu uluslararası alana da taşımayı başarabilmiş bir lider olmuştur. Putin, resmi olarak göreve başladığında Rusya'nın durumu pek iç açıcı değildi. Yeltsin'den miras kalan zayıf merkezi otorite Putin'in gözünde Rusya için büyük eksikti. Bu yüzden ilk olarak merkezi otoriteyi güçlendirmeyi hedeflenmiştir. Öncesinde 89 idari birimden meydana gelen Rusya'nın federe cumhuriyet ve bölgelerinin yetkilerini sınırlandırıp gücü tek elde topladı. Özerk Cumhuriyetlere sunulan ayrıcalıklara son verip onları Moskova'nın sıkı kontrolü altına aldı (Karabağ, 2008). 1990'lı yıllarda, komünizmden vazgeçilip kamu varlıklarının satılmaya başlamasıyla özelleştirmelerden büyük ve stratejik işletme, petrol, maden şirketlerini çeşitli yollarla alan iş adamları olan oligarklara yönelik bir dizi önlem almıştır (Oligark kime denir? 2012). Oligarkları saf dışı bırakarak merkezi daha da sağlamlaştıran Putin, bu olaylar karşısında demokrat olmadığına dair söylemlerle karşı karşıya kalsa da ülke çıkarlarının demokrat olmaktan daha önemli olduğunu söyleyerek diğer Rus başkanlarından farklı olduğuna dair ilk sinyalleri vermiştir (Bilge, 2016). Onun için, her konuşmasında vurguladığı, "güçlü devlet" hayalinin gerçekleşmesinin ilk yolu güçlü bir merkezdir. Bu amaçla yolsuzlukla ilgili kararname çıkarılmış ve devlet yönetiminde açıklık ve şeffaflık ilkesinin geliştirilmesi üzerinde durmuştur (Aydınkaya, 2005: 218-219). Ayrıca güçlü bir devletin "Rusyalılar" için gerekli olduğunu söylerken özellikle "Ruslar" için kullanımını tercih etmemiş, etnik ayrıma gitmeyip Rus Devleti içinde olan tüm halkları dahil etmiştir (Seiffert, 2004: 65). Putin, her koşulda birlik ve bütünlükten yana olduğunu Çarlık rejiminde mevcut olan sembollerle birlikte Sovyetler dönemindeki milli marşı kullanarak da göstermiştir (Kamalov, 2004: 118). Bu da Putin'in halkın büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Putin, Rus Ortodoks Kilisenin önemini tekrar gündeme getirmiş, kilise Rusya için yeniden yükselen bir değer haline almıştır. Kilise hayatın her alanına etki ederek askerleri dahi desteklemeye başlamıştır. Örneğin, Çeçenistan'a giden askerleri tıpkı Haçlı seferlerine çıkan askerler gibi kutsayarak onlara nasihat vermiştir. Kilise vurgusu halk üzerinde manevi bir uyanışa sebep olmuş ve halk Putin'e olan desteğini daha da arttırmıştır. Putin, "Devlet Kilisesi" terimini ortaya çıkararak uygulamış olduğu politikaları bu yönde düzenlemeye başlamıştır. Özellikle İslam Örgütü Konferansına üyelik talebi bu konuyla yakından ilişkilidir. Yine günümüzdeki adı İslam İşbirliği Teşkilatı olan örgüte 2005 yılında gözlemci üye olarak seçilen Rusya bu statüsü hala devam ettirmektedir (Kamalov, 2004: 134-135).

Putin'in başkanlığa geldiğinden beri önem verdiği en önemli konulardan biri de ekonomi olmuştur. Putin, ilk olarak halktan alınan vergilere indirim yapmış ardından maaşların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Rusya ilk defa bütçe fazlası vermiş ve dış borçlarını ödemeye başlamıştır. Borçların ödenmeye başlamasıyla ve petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ekonomide başlayan canlanma göze çarpan gelişmeler arasına girmiştir (Bilge, 2016). Doğalgaz ve petrol gelirleri toplanarak Stabilizasyon Fonu oluşturulmuş, bununla 1998 yılında meydana gelen krizlerin tekrarının önlenmesi hedeflenmiştir. Üretimin

artmasıyla birlikte gelir dağılımındaki eşitsizlikler kısmen giderilmiş gözle görülür bir refah artışı meydana gelmeye başlamıştır (Atlı, 2016).

Putin, toplumu ayrıştırmaktan uzak olsa da milliyetçilik vurgusundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Rusya’nın yakın çevresinde meydana gelen “Renkli Devrim”lerin kendi ülkesini sıçramasını önlemek isteyen Putin, Nashi (Genç Demokratik Antifaşist Hareket) adında bir gençlik örgütü kurmuştur. Bu örgütte gençlere olası darbelere karşı koyabilmeyen yöntemleri öğretilerek, ülke savunmasına dair eğitimler veriliyordu. Putin’e bağlılık yemini eden bu gençler, Rus karşıtı politikalar izleyen ülkelere karşı sanal eylemler ve Putin muhaliflerini bastırmak için sokak dövüşleri organize etmek de dahil olmak üzere birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Ayrıca örgütte milliyetçilikle ilgili konuşmalara da sıklıkla yer verilmektedir. Putin’in özellikle gençleri tercih etme sebebi, gerçekleştirilen renkli devrimlerde gençlerin etkisi ve oynamış oldukları rolü görmüş olmasaydı. Putin, bu örgütü kurarak başta kendisini sonrasında uygulamış olduğu politikaları destekleyecek yapıyı oluşturmayı hedeflemiş ve Batı destekli devrimlerin Rusya’da oluşumuna engel olmak istemiştir (Özel, 2012a). Bu açıdan Putin’in ülkesini korumak adına almış olduğu önlemlerde psikolojik etkilere rastlanmaktadır.

Başkanlığa geldiği ilk günden beri Rusya üzerinde büyük etkileri olan Putin, Rusya’nın gücü felsefesine olan inancı doğrultusunda politikalarını şekillendirmiştir. Zaman zaman antidemokratik uygulamaları, bazı çevreler tarafından otoriter bir lider olarak algılanmasına sebep olsa da Putin, Rus halkının istediği güçlü lider portresini doldurabilmiş bir başkan olmuştur. Putin’in dünya gündeminde kapladığı yere bakıldığında, iç politikada olduğu kadar dış politikada da aktif olduğu görülmektedir. Putin’den önce dış politikada istikrarsız bir Rusya varken Putin ile birlikte çok yönlü ve istikrarın yakalandığı bir dış politikaya geçilmiştir. Putin, başkanlığa geldiği ilk seneden itibaren önceliğini dış politikadaki düzenlemelere vermiş, bundan sonra dış politikada Rusya’nın çıkarları doğrultusunda hareket edileceğini ve uluslararası politikada Rusya’yı sözü geçen güçlü bir ülke haline getirmenin ilk hedefi olduğunu sık sık dile getirmiştir. Putin’in isteğiyle dönemin Milli Güvenlik Başkanı Sergey İvanov ile Dışişleri Bakanı İgor İvanov tarafından hazırlanan *Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti*’nde, 21. yüzyılın başından itibaren oluşan uluslararası konjonktür sebebiyle Rusya’nın etrafındaki gelişmeleri tekrar değerlendirerek önceliklerini belirlemesi gerektiği kaleme alınmıştır (Kamalov, 2008: 7). Ayrıca dış politikada çok kutuplu bir düzenin hedeflenmesi Putin için öncelikli hedef olmuştur. Nitekim 28 Haziran 2000 tarihli tek kutuplu sistemin yok olmasını hedefleyen “Dış Politika Algılaması” belgesi Putin’in bu konudaki kararlılığını da ortaya koymaktadır (Tellal, 2010: 213). Bu açıdan Putin’in dış politika anlayışı, Rusya’yı uluslararası arenada sözü geçen ve saygı duyulan bir ülke konumuna getirerek, çok kutuplu bir sistem içerisinde, kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda diğer ülkelerle işbirliği içine sokmaktır.

Putin, hedefleri doğrultusunda ilk olarak 2000 yılında yayınlanan “*Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini*” ile Rusya’nın yeni dünya düzeninde hangi pozisyonda olması gerektiği ve olası tehditler karşısında ne tür tedbirler alması gerektiği belirlenmiştir. Bu doktrin kapsamında, Rusya’nın hem doğu hem de batı ülkeleri ile karşılıklı güven bağlamında işbirliği içinde olması ve çok kutuplu bir sistemin kurulması için çaba gösterilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir (Cankara ve Cankara, 2007: 197). Önceleri ABD ile yakın ilişkilerde bulunmayan Rusya, ABD’nin yaşamış olduğu 11 Eylül olayından sonra bu ülkeye karşı olan tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Putin, ABD’ye terörizm konusunda destek olacağını belirterek bu konuda planlar hazırlamıştır. Bu adımı karşılıksız bırakmayan ABD, Çeçenistan Sorunu konusunda Rusya’ya karşı daha anlayışlı bir tavır sergilemeye başlamıştır (Tellal, 2010: 216). Bu süreçten sonra ikili ilişkiler daha da ilerlemiş, Rusya’nın Dünya Ticaret Örgütü’ne girmesi, Rus bankacılığının geliştirilmesi ve ABD ile ekonomik ilişkilerin ilerletilmesi, Rusya-NATO ilişkilerinin geliştirilmesi, terör ile mücadelede işbirliği, enerji konusunda işbirliği gibi konular ve ABD ile Rusya’nın silahsızlanmaya gitmesi konularında kararlar alınmıştır (Kamalov, 2004: 145). Putin,

Rusya'nın çıkarları gereği ABD ile işbirliği içinde olması gerektiğini farkında olarak bir politika belirlediyse de, ABD'nin Irak'tan sonra Orta Asya ve Kafkasya'da da hakimiyet kurmaya çalışacak olmasındaki endişeleri sebebiyle, ABD ile karşı karşıya gelmekten çekinmemiştir. Bu açıdan Putin'in başkan olmasıyla birlikte, ABD ile olan ilişkilerinin gidişatını büyük oranda değiştirdiği ancak gerekli koşullarda karşı koymaktan geri durmadığı söylenebilir. Bu da Rusya'nın, Putin ile birlikte, uluslararası alanda varlığını göstermeye başladığını kanıtlar niteliktedir.

Putin, NATO ile ilişkilerini de Yeltsin'in bu konudaki hatalarından ders çıkararak belirlemiştir. Bu konuda, özellikle Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi Rusya'nın NATO yaklaşımının ilk adımı olmuştur (Yalçiner, 2007: 346). Sonrasında terör ile mücadele ortak kararlar alınmış bu sayede diğer NATO üyesi ülkelerle de olumlu ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Buna paralel olarak Rusya, AB ile olan ilişkilerini de ilerletmiştir; ortak ekonomi alanı, ortak adalet alanı, dış güvenlik ile araştırma ve eğitim alanında işbirliğine gidilmiştir (Cicioğlu, 2018). Ancak bir süre sonra NATO'nun yayılcı politikaları ve Rusya'nın isteklerini göz ardı etmesi, Rusya'nın NATO'ya karşı politikalarını değiştirmesine neden olmuştur (Turgutluoğlu, 2006: 111). Putin, burada ABD'ye yapmış olduğu gibi sert bir duruş sergilememiş, sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bunun nedeni olarak uluslararası politikanın durumuna göre Putin'in tarafını belirleyecek olması gösterilebilir. Ayrıca Putin'in bu tavrı, Rus dış politikasında artık Batı'ya herhangi bir bağlılığının olmadığını, kendi kararları doğrultusunda eylemlerde bulunabileceğini kanıtlar niteliktedir (Turgutluoğlu, 2006: 95). Putin, başkanlığının ikinci döneminde ABD ve NATO'nun yayılcı politikalarından duymuş olduğu rahatsızlık karşısında uluslararası politikada "Avrasyacı" bir yaklaşımla hareket etmeye başlamıştır. Putin, nasıl ki Rusya'nın geçmişten gelen kimlik bunalımına bir çözüm olarak hem Çarlık Rusya'nın sembolü olan çift başlı kartalı kullanıp hem de Sovyetlerin milli marşının sözlerini yeniden yazdırarak ortak paydada bir Rus kimliği oluşturmayı hedeflediyse aynı politikayı Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkeler üzerinde de uygulamaya çalışmıştır. Bu ülkeler ortak bir kültürden gelmektedir ve Avrasya kültürüne ait bir ülke olan Rusya'nın önderliğinde birlikte hareket etmeleri gerekir. Rusya liderliğinde ortak kimlik politikasıyla birlik olan ülkeler ABD ve NATO karşısında güçlenecekti. Bu açıdan "kimlik ve milliyetçilik" olguları Putin dış politikasında aktif olarak kullanılmıştır.

Putin'in Orta Asya politikası, Kafkasya ve Orta Asya'da eski gücünü kazanma niyetinde olduğunu gösterir nitelikte olmuştur. Putin, Orta Asya'yı, Rusya dış politikasının vazgeçilmez bir parçası olarak görmüş bölge ülkeleriyle yakından ilgilenmiştir (Kodaman ve Gonca, 2015: 419). Ülkelerin sınır sorunları ve terör tehdidine karşı çözüm arayışları, bölge kaynaklarının uluslararası piyasaya ulaştırılması, ekonomik ve askeri alanda işbirliği ve etnik sorunların çözümünde destek politikalarıyla bölgede varlığını hissettiren Putin, kendi ülkesinde uygulamış olduğu merkezîyetçi politikanın uluslararası literatüre "*upravlyayemaya demokratiya*" (yönetilebilir demokrasi) kavramını kazandırmış olması Orta Asya liderlerini olumlu yönde etkileyen bir başka etken olmuştur. Ayrıca bölge ülkelerinde bulunan Rusların haklarının korunması ile ortak güvenlik ve ticaret alanlarının oluşturulması gibi konuların gündeme gelmesi bu liderlerin Putin'le daha da yakınlaşmasına sebep olmuştur (Kamalov, 2008: 124-125). Bu açıdan Putin'in Orta Asya Politikası, Rusya'nın eski gücünü geri kazandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye-Rusya ilişkileri, Rusya'nın, Putin'in başkanlık döneminde PKK'ya destek verdiğinin bilinmesi ve Türkiye'nin de Çeçen eylemcilere yardım ettiğinin iddia edilmesinden dolayı her zaman sınırlı seviyede kalmıştır. Ancak yine de Putin, ekonomik ve kültürel alanlarda anlaşmaların olması yönünde adım atmıştır. Hatta, Rus başkanların o döneme kadar Rusya'yı ziyaret eden Türk liderleri huzurlarına kabul etmediği düşünüldüğünde, Putin'in 2002 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ı Kremlin Sarayı'na kabul etmiş olması Putin'in Türkiye'ye atmış olduğu

büyük bir adımdır (Kamalov, 2004: 157-158). Bu açıdan, uzun süreden beri gündemde olmayan Türkiye-Rusya ilişkileri Putin’in çok yönlü dış politika hedefiyle canlanmıştır.

Genel olarak bakıldığında Putin, başkanlığının ilk iki döneminde hedeflemiş olduğu çok yönlü dış politika hedefini gerçekleştirmiş görünmektedir. Bu süreçte İngiltere, İtalya ve Almanya gibi Batı ülkelerine ziyarette bulunup G-8 gibi uluslararası toplantılara katılmıştır. Kuzey Kore ve Küba ile ilişkileri yeniden canlandırma girişimlerinde bulunmuş, İran ve Irak ile daha yakın ilişkiler kurmak adına bu ülkelere ziyaret etmiş ve Çin ile sahip oldukları ortak görüş olan Amerika’nın egemenliği üzerine görüşmelere başlamıştır (Peterson, 2001: 17). Putin, Rusya’nın uluslararası alanda artık söz sahibi bir ülke olduğunu, işbirliği içinde bulunmuş olduğu ülke başkanlarına Rusya’nın çıkarlarını koruma konusunda taviz vermeyeceğini söyleyerek göstermiş bulunuyordu (Yıldırım, 2018). Başkanlığının ilerleyen yıllarında Putin, Batı’nın yayılmacı politikalarından duymuş olduğu rahatsızlığı uygulamış olduğu çok yönlü politikayı ileri boyutlara taşıyarak daha da belli etmiştir. Putin, Orta Doğu’ya da yönelmiş, bu bölgeyi Rusya’nın en büyük silah pazarı haline getirmiştir (Kamalov, 2008: 30). Ayrıca bu bölgede uzun yıllardan beri var olan çatışmalarda arabulucu bir rol üstlenerek taraf ülkeler arasında uzlaşmayı sağlayacak adımlar atmış bu sayede bölgede üstü kapalı şekilde etkin bir güç haline gelmeye başlamıştır (Mikail, 2008: 204). Hatta öyle ki uzun yıllar boyu terörizmle mücadele etmiş bir ülkenin lideri olarak Putin, çatışmaların merkezi olan bu bölgeye bir çözüm olarak terörle mücadele yasaları çıkarmış, terörün sebebinin psikolojik olduğuna vurgu yapmış ve azınlık olan toplumlara eşitlikçi politikalar uygulanarak eğitim yoluyla terörün önüne geçilebileceğine dair vurgular yapmıştır. Ayrıca bu ülkelerle OPEC fikri, Orta Doğu liderleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Putin’in bu adımlarıyla enerji konusunda tekelliğin kendinde bulunduğu bir Rusya hedeflediği apaçıktır. Putin’in Orta Doğu politikaları, kendisinin bölge liderleri tarafından “Barış Adamı” ve “Müslüman Dostu” olarak anılmasına neden olmuştur (Mikail, 2008: 205).

Putin, Asya-Pasifik üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Bölge ülkelerinin ekonomik ve demografik sorunların çözümünde etkin rol oynamış, bu ülkelerin birçoğu ile anlaşmalar yapmış, bölgede etkisini arttırmak içinde ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) ile EAU (Doğu Asya Birliği) gibi kuruluşlarla yakından ilgilenmeye başlamıştır (Kamalov, 2008: 218). Özellikle, Güney Kore ile ilişkilerini ekonomik çıkarlarını da göz önüne alarak düzeltme yönünde adımlar atmıştır. Ticari alanda başlayan ortaklık kısa sürede genişlemiş, enerji kaynakları ve teknoloji ürünleri alım-satımına kadar genişlemiştir. Putin, Rus liderlerin bir süredir ihmal etmiş olduğu Asya-Pasifik bölgesine yönelmesiyle etki alanını genişletmeye başlamış, silah teknolojileri ve enerji kaynaklarını etkili bir dış politika aracı olarak kullanmayı başarmıştır. Putin, başlarda bölgesel olma hedefiyle politikalarını belirlerken sonrasında küresel güç olmayı amaçlamış ve politikalarını bu yönde değiştirmiştir. Özellikle bundan önceki dönemlerde ihmal edilmiş olan ülkelerle geliştirilen ilişkiler Rusya’nın dünyadaki etki alanını genişletmiş ve diğer süper güçler ile bu potansiyele sahip ülkelere karşı etkili bir kalkan olmuştur. Eski gücünü geri kazanmaya başlayan Rusya, bunu uluslararası arenanın her alanında da belli etmeye başlamıştır.

Putin, üçüncü başkanlık döneminde itibaren “yumuşak güç” politikalarına yönelmeye başlamıştır. Bunun en büyük nedeni uluslararası arenada yaşanan değişim ve dönüşümler olmuştur. Örneğin, bölgede IŞİD gibi örgütlerin ortaya çıkmasının sonucu olarak uluslararası terörün yeni bir kimliğe büründüğü vurgulanmış bu yüzden terörle mücadelede geniş kapsamlı bir uluslararası koalisyonun kurulmasının zorunlu hale geldiği belirtilmiştir. Ayrıca dış politikadaki uygulamalarda önceliğin uluslararası hukuka aykırı olmaması olarak kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Rusya’nın iktidar değişimi sebebiyle iç işlerine karışılması durumunda dış müdahalelere karşı koymaktan geri durmayacağını belirtmiştir (Putin’den Rusya’nın... 2016). Rusya bu hamlesiyle, kendi kararlarını kendi veren ve ülke problemlerinin çözümünde müdahaleye ihtiyacı olmayan bir ülke konumuna geldiğine dair mesaj vermektedir.

Son dönemlerde devletlerin kendi çıkarları için diğer devletlerle kurmuş oldukları ilişkilerin, geleneksel yöntemlerden uzaklaşarak daha çok kültürel ve eğitim gibi zihni ya da manevi yollarla sürdürülmeye devam ettirildiği düşünüldüğünde Putin'in de ülkesinin konumu korumak ve güçlendirmek için yumuşak güç politikalarına başvurması kaçınılmaz olmuştur (Akhundova, 2015: 1). Bununla birlikte, Rusya'nın dış politikasında askeri güç kullanımını tamamen terk etmediğini söylemek gerekir. Nitekim 2016 yılında yayınlanan Rusya Ulusal Stratejik Güvenlik Belgesinde, Rusya'nın ulusal çıkarlarını korumada askeri güç kullanımını dışındaki yöntemlerin yeterli olmadığı durumlarda askeri güce başvurulacağı belirtilmiştir (Örmeci, 2016). Putin, yeni dış politika anlayışıyla kendi ekonomik ve politik etki alanlarını korumaya çalışmış ve Batı ile olan mücadelesine devam etmiştir. Bu mücadelede uluslararası alanda oluşturmuş olduğu ittifaklar ile geçmiş dönemlerden farklı olarak kültürel alanda özellikle yakın çevreye uygulanan korumacı ve yayılcı politikalar etkili olmaya başlamıştır (Akhundova, 2015: 43). Nitekim Putin'in hedefi artık ne Batı'nın bir parçası olmak ne de SSCB'yi yeniden yaratmaktır (Baunov, 2018). O, yumuşak güç politikalarıyla daha çok kimlik, kültür, eğitim, din ve dil birliği gibi değerler üzerinden bir yol izleyerek uluslararası ilişkilerdeki konumunu buna göre belirlemeyi hedeflemektedir.

5.Çok Yönlü Bir Lider Profili Olarak Putin

Günümüzde siyasi liderlerin, gerek kendi ülkeleri içinde gerekse uluslararası arenada diğer lider ya da örgütlerle ilişkilerinde oynamış oldukları rolün önemi oldukça açıktır. Bu açıdan siyaset bilimi çerçevesinde yapılan çalışmaların pek çoğu siyasi liderliği odak noktası olarak kabul etmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda, lider analizi başlığında da incelendiği gibi, öncelikli olarak bir siyasi liderde ne tür özelliklerin olduğu ve bu özellikler bağlamında hangi çeşit liderliğe sahip olduğu üzerinde durulmaktadır (Özgül, 2015: 149). Siyasi liderin sahip olduğu kişisel özelliklerin uyguladığı politikaları yansıması ve bu yolda toplumu etkileyebilme derecesi, liderin politikadaki yerini belirlemede en önemli etkenlerdir. Bu açıdan Putin'in sahip olduğu liderlik özellikleri politik psikoloji çalışmaları bakımından önem taşımaktadır.

Putin'in çocukluğundan beri yetişmiş olduğu ortam ve bu zamana kadar içinde bulunduğu koşullar büyük oranda onun bugünkü kişiliğini ve siyasi davranışlarını belirlemiş buna paralel olarak onun liderlik portresinin şekillenmesinde yardımcı olmuştur. Örneğin, yetişmiş olduğu zorlu çocukluk dönemi onu daha dayanıklı ve korkusuz bir kişi haline getirmiş, yetişkinlik dönemi verdiği mücadeleler ise güçlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Hedeflediği noktalara ulaşmasında kararlı ve cesur kişiliği en büyük etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim KGB'deki yerini belirleyen de başkanlığa giden yolunu açan da bu kişilik özellikleri olmuştur. Kişiliğin, liderlik üzerindeki etkisini psikolojik yönleriyle ele alan politik psikoloji, öncelikli olarak, bir siyasi liderin başarı ve güçten aldığı haz ya da tatmin duygusunu halka nasıl yansıttığı ile ilgilenmektedir. Siyasi liderin bu haz ya da tatmin duygusunu topluma yansıtış şekli, lideri itici ya da çekici kılabilir. Bu açıdan Putin'in yönetimin kendi elinde olmasından almış olduğu tatmin duygusunu topluma pozitif olarak yansıttığını söylemek mümkündür. Bu durumun en açık göstergesi de dört kez başkan seçilebilmiş olmasıdır. Putin, gücünü kötüye kullanan topluma korku salan, sadist ve narsisist kişilik özelliklerine sahip liderlerden olmamış, gücünü topluma olumlu bir şekilde yansıtabilmeyi başaramıştır.

Politik psikoloji, liderlik üzerine olan çalışmalarında lider mi olunur yoksa lider mi doğulur sorusu üzerinde durmuş ve buna üç farklı yaklaşımla cevap vermiştir: bunların ilki, özellikler yaklaşımı doğuştan; ikincisi, davranışsal yaklaşım adından da anlaşıldığı üzere davranışlar sayesinde sonradan; üçüncüsü, durumsallık yaklaşımı mevcut koşullara göre sonradan lider olunabileceğini savunan yaklaşımlardır (Dikmen, 2012: 34-59). Putin'in liderliğinde bu üç yaklaşımın izlerine de rastlamak mümkündür; dikkat çeken kişisel özellikleriyle liderlik basamaklarına tırmanması, bu kişisel özelliklerinin davranışlarına yansıması ve girdiği

ortamlarda dikkat çekmesi son olarak içinde bulunmuş olduğu olumsuz şartlar çerçevesinde hareket ederek belirgin söylemlerde bulunması Putin’i bugünlere getirmiştir.

Değişen ve gelişen dünya standartlarıyla birlikte yeni liderlik yaklaşımları ortaya çıkmaya başlamıştır. Artık lider olabilmek tek bir şarta bağlanmadığı gibi çeşitli ayrımlar yapılmış ve birçok yönden sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu bağlamda, grup büyüklüklerine göre liderler (şahsi ve yönetici), durumlarına göre liderler (pozitif ve negatif), anlayış ve davranışlarına göre liderler (otokratik, demokratik, karizmatik, dönüşümcü) olmak üzere genel bir sınıflandırma yapılmıştır (Çetin ve Beceren, 2007: 119). Bunlar doğrultusunda Putin’i değerlendirmek gerekirse, grup büyüklüklerine göre lider türlerinde Putin’i “Yönetici Lider” olarak adlandırmak mümkündür. Nüfusça oldukça kalabalık bir toplumun başkanı olması, toplumla olan ilişkisinde bireylerle bire bir meydana gelebilecek bir iletişimin oluşmasını engellemekte bu da yerini daha resmi olan araçlar vasıtasıyla kurulmak zorunda kalınan ilişkilere bırakmıştır. Durumlarına göre olan sınıflandırmada ise, Putin’in “Pozitif Bir Lider” olduğu söylenebilir. Bu liderlik türü, siyasi liderin kişiliğin topluma nasıl yansıdığı ile ilgilidir. Burada önemli olan liderin nasıl bir enerjiye sahip olduğudur. Bu açıdan Putin’in yapmış olduğu icraatlar ve bunlara toplumun vermiş olduğu olumlu tepki onun yapıcı, destekleyici ve değişime teşvik eden nitelikli bir lider olduğunu göstermektedir. Nitekim Mart ayında yapılan son seçim sonuçları, Putin’in halk üzerinde nasıl bir etki yarattığını gözler önüne sermiştir.

Son dönemlerde daha popüler olan ve daha özel ayrımlara yönelen anlayış ve davranışlarına göre lider türleri sınıflandırması Putin’in liderlik analizini genişletmektedir. Bu sınıflandırmada yer alan adını sıklıkla duyduğumuz “otoriter lider” kavramı Batı için tam olarak Putin’i ifade etmektedir. Batı ülkeleri için Putin toplumun isteklerine karşı duyarsızdır, demokratik değerlere önem vermez ve sadece uluslararası kamuoyundan gelen eleştirilere değil kendi ülkesi içindeki muhalefetten gelen eleştirilere dahi kapalıdır. Ancak otoriter lider tanımında göze çarpan ilk ifade topluma korku salarak, baskı altında tutarak ve tehdit ederek yönetimi sağladığıdır. 2000 yılından beri yüksek oy oranlarıyla, dört defa halk tarafından başkan seçilen bir liderin bu yönüyle otoriter olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Otoriter liderlerde gözlenen bir diğer davranış türü olarak yetişme döneminde ailesinden görmüş olduğu ağır baskı ve disiplin sonucunda kendine bir savunma mekanizması geliştirmesi ve bunun saldırganlık, ırkçı yaklaşımlar ve yıkıcı hamleler olarak dışa vurumu söylenebilir. Putin’de bu tür ırkçı yaklaşımların olduğu söylenemez tam aksi konuşmalarında sıklıkla Rus halkı yerine Rusya halkı kullanımını tercih etmesi ülke içerisinde yaşayan herkesi eşit kabul ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte otoriter liderlerde geleneklere fazla bağlılık ve eleştiri karşısında ceza uygulama gözlenmektedir, bu duruma Putin’de kısmen rastlayabiliriz. Nitekim Yeltsin’in koltuğunu Putin’e devretmesinde, onun Rusya’ya ve Rus geleneklerine olan bağlılığı bir etken olmuştu. Ancak Putin’in bu bağlılığının abartılı bir seviyede olmadığını da söylemekte fayda vardır. Bu konuda eleştiri yapan bireylere herhangi bir ceza uygulaması olmamıştır. Son olarak, otoriter liderlerde görülen güç figürlerine olan ilgi ve sözünün dinlenilmesinden hoşlanılması gibi özelliklerin Putin’de olduğunu söylemek mümkündür. Putin’in başkanlık ile ilgili açıklamalarında son sözün kendisinde olmasından dolayı haz duyduğuna dair açıklamaları bulunmaktadır. Ayrıca, güç ifade eden figürlere olan ilgisinin en net yansımaları onun özellikle güçlü olan hayvanlara düşkünlüğünde görmek mümkündür. Bir kaplana sahip olan başka hangi lider var? Bu açıdan Putin’in otoriter lider eğilimleri gösteren özellikleri olmasına rağmen tamamıyla otoriter bir lider olduğu söylenemez.

Demokratik liderlik açısından Putin, yasal egemenlik ilkesini temel alarak demokratik bir liderde olması gereken öncelikli ve en önemli anlayışı benimsemiştir. Putin, egemenliğin hukuk kurallarına dayandığı bir yönetim anlayışını savunmaktadır. Yine Batı tarafından merkezi otoriteyi güçlendirme hedefinden dolayı sıklıkla eleştirilere maruz kalsa da Putin, Rusya’nın devlet yapısının diktalığa uygun olmadığını ve kanunların üstünlüğü ile bu gücü sağlamayı

amaçladığını söyleyerek kendini savunmaktadır (Seiffert, 2004: 68). Demokratik liderliğin bir başka özelliği olan halkı oy kullanmaya teşvik etme davranışını Putin'in her seçim dönemi yapmış olduğu güçlü ve oldukça para harcanmış seçim kampanyalarında gözlemlemek mümkündür. KGB geçmişi sebebiyle psikolojik savaş ve propaganda durumlarına da hakimiyeti olan Putin'in toplumu siyasi yönden teşvik etme konusunda oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Putin, toplum ile olan iletişimini de yüksek seviyelerde tutarak halkın isteklerine cevap verebilmede başarılı bir tutum sergilemektedir. Demokratik liderlik tarzının bir başka özelliği ise yönetimi altındaki kişilere büyük oranda güven duyması ve onlara danışarak karar vermesidir (Özgül, 2015: 154). Bu açıdan Putin, her ne kadar son kararı kendisinin vermiş olmasından dolayı haz aldığını belirtse de, kendi kadrosunu oluşturarak onlarla işbirliği çerçevesinde hareket etmektedir. Ayrıca yönetimde ve almış olduğu kararlarda daima akılcılığı ön planda tutması Putin'de gözlemlenen diğer bir özelliktir. Son olarak, demokratik liderlik tarzının eleştirilen bir özelliği olan karar alma durumlarındaki yavaşlık Putin'nin demokratikliğinde rastlanan bir durum değildir. Putin, tam aksi olarak almış olduğu kararları hızlı bir şekilde uygulamasıyla bilinmektedir. Bunlar neticesinde Putin'in demokratik bir lider olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Putin, sadece iç politikada değil dış politika da iktidara geldiği günden beri "pragmatik" olmasının yanı sıra "egemen demokrasi" temelinde hareket etmiştir (Musaoğlu, 2015: 13).

Varlığı oldukça eskilere dayanan karizmatik liderlik günümüz tanımıyla incelendiğinde, kavramın özelliklerinde Putin'e rastlamak mümkündür. Sahip olduğu belirgin ve güçlü kişisel özellikleriyle ön plana çıkan karizmatik lider olgusu bu açıdan tam anlamıyla Putin'i yansıtmaktadır. Onun başkanlığa giden yolunu dikkat çeken kişisel özellikleri açmış, iktidarda olduğu her dönem bu özellikleri sayesinde daha geniş kitlelere ulaşmaya başarmıştır. Putin, toplumun tüm kesimini etkilemekle kalmamış, diğer ülke liderleriyle olan ilişkilerinde de güçlü kişiliğiyle dikkat çekmiştir. Bu açıdan, karizmatik bir lider halkın gözünde sıradan bir takdirin ötesinde büyük bir çekiciliğe sahiptir ve onun kişiliği ile misyonuna tarifsiz bir inanç vardır (Aykanat ve Yıldız, 2016: 202). Karizmatik lidere duyulan hayranlık ve sevgi normalin üzerindedir. Nitekim Putin'in de, onu kendi hayatından bile daha çok sevdiğini söyleyen destekçileri bulunmaktadır (Ruslar Putini...2014). Karizmatik liderler, tarih boyunca toplumun zor ve bunalımlı dönemlerinde ortaya çıkmışlar ve bu yönüyle toplum tarafından bir kahraman olarak nitelendirilmişlerdir. Putin'de Rusya'nın her açıdan zor bir dönemdeyken iktidara gelmiş ve Rusya'da istikrarı sağlamayı başarmıştır. Putin, zekasıyla, zor dönemlerde hızlı çözüm üretebilme yeteneğiyle, risk alabilme cesaretiyle, hitabetiyle, ikna kabiliyetiyle ve daha birçok özelliğiyle halkın güvenini kazanmış ve Rusya'nın kurtarıcısı olarak anılmayı başarmıştır. Bu açıdan Putin'in karizmatik bir lider olduğunu söylemek mümkündür.

Son zamanlarda adını daha sık duymaya başladığımız dönüşümcü liderlik ise, değişen ve dönüşen dünya standartlarında en çok ihtiyaç duyulan liderlik türü haline gelmeye başlamıştır. James McGregor Burns tarafından yeni alanlar oluşturma yeteneğine sahip olan tek liderlik türü olarak adlandırılan dönüşümcü lider, öngörü sahibidir ve daha iyi bir gelecek için çalışmalar yapar (Özgül, 2015: 157). Bu yönüyle Putin'in iktidara gelmiş olduğu ilk günden beri yapmış olduğu reformlar sayesinde Rusya'da büyük değişimlere imza atmıştır. Özellikle ekonomi alanında yapmış olduğu reformlar toplumun yaşam standartlarını geçmiş dönemlere göre gözle görülür biçimde yükseltmiştir (Ateş ve Bektaş, 2017). O, her ülkenin kendi yenileşme yolunu bulması gerektiğini savunmaktadır (Seiffert, 2004:51). Buna ek olarak dönüşümcü liderler tıpkı karizmatik liderler gibi toplumun bunalımlı zamanlarında, özellikle yapmış olduğu değişikliklerle, ortaya çıkarak kurtarıcı rol oynamaktadır (Özgül, 2015: 157) Bu açıdan Putin'in kriz zamanlarını ve bunalımlı dönemleri çok iyi değerlendirdiğini söylemek doğru olacaktır. Putin, içinde bulunmuş olduğu şartlar ne olursa olsun soğukkanlılığını korumuş ve en doğru kararı verebilmede başarılı olmuştur. Bulunmuş olduğu girişimlerde canlılığı ve enerjisiyle ön plana

çıkan Putin değişim sağlayacak bilgi ve cesarete sahip olmasıyla tam anlamıyla dönüşümcü bir lider portresi çizmektedir.

6. Sonuç

Politik psikoloji, politika ve psikoloji arasında köprü görevi üstlenerek uluslararası ilişkilerin analizine yeni bakış açıları kazandırmaktadır. İnsanın siyaset içindeki yeri ve önemi odak noktası kabul ederek başlanan çalışmalar, psikolojinin de devreye girmesiyle kapmasını genişletmiştir. Öncelikli olarak, toplumu meydana getiren bireylerin siyasi rollerinde psikolojinin etkisi siyasal toplumsallaşma süreciyle incelenmiş ardından bu bireylerin siyasal davranış şekilleri ve lider seçimlerinde hangi şartları göz önünde bulundurdıkları önem kazanmıştır. İşte bu noktada politik psikolojinin kilit noktası olan “liderlik” konusu ön plana çıkmıştır. Halkın psikolojik faktörlerin de etkisiyle seçmiş olduğu liderin, halkı, yine psikolojik faktörlerin etkisiyle nasıl etkileyebileceği üzerinde durulmuştur. Burada lidere ait olan kişilik özellikleri, karakteri ve sonrasında bunların liderliğine nasıl yansıdığı önem kazanmaktadır. Nitekim başta bir ülkenin iç politikasından sorumlu sonrasında ülkesini uluslararası ilişkilerde temsil görevini üstlenmiş olan liderin bulunmuş olduğu her davranış dikkat çekmektedir.

İşte politik psikoloji de bu liderin başta politik olmak üzere tüm davranışlarını psikolojik bir yaklaşımla inceleyen bir bilim dalıdır. Bu açıdan Rus lider Vladimir Putin politik psikoloji alanına uygun bir lider portresi oluşturmaktadır. Geçirmiş olduğu zorlu çocukluk döneminin de etkisiyle şekillenen karakteri çalışma hayatında daha da belirginleşmiştir. Risk almaktan kaçınmaması, korkusuzluğu, daima doğru bildiği yoldan gitmesi ve haksızlık karşısındaki duruşu başta olmak üzere birçok özelliği ona başkanlığın kapılarını açmıştır.

Hiç şüphesiz Putin, ilk başkanlığından bu yana geniş kitlelere hitap edebilmiş ve onları etkilemeyi başarmıştır. Şüphesiz bu başarısının sırrını kişilik özelliklerinin uygulamış olduğu politikalara yansımaları oluşturmaktadır. Soğuk Savaşın ardından küreselleşen dünyada kendine yer edinmeye çalışan Rusya’nın başkanı olarak Putin, 2000 yılından itibaren uygulamış olduğu iç ve dış politikalarla Rusya’nın kalkınmasında büyük rol oynamıştır. Kendine özgü politikalarıyla başarılı bir dönem sürdüren Putin, bugün başkanlığının dördüncü dönemi içinde bulunmaktadır. Kendi ülkesinde bazı kesimler tarafından büyük eleştirilere maruz kalmış olsa da o hala toplumun büyük bir bölümü tarafından “Rusya’nın kurtarıcısı” olarak anılan kahraman bir lider olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Ajans Haber. (2018, Ağustos 7). <https://www.stratejikortak.com/2017/06/kendi-anilariyla-putinin-kremlin-yolculugu.html>.
- Akhundova, J. (2015). *Rusya’nın yumuşak güç politikaları mevzuat, kurumlar, politikalar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ateş, H., & Bektaş, M. (2017). *Liderlerin ve liderlik kurumunun hükümet sistemlerine etkisi: Türkiye’deki başkanlık sistemi tartışmaları çerçevesinde Erdoğan, Obama, Putin ve de Gaulle’ün liderlik tarzlarının karşılaştırmalı incelemesi*. https://www.researchgate.net/publication/316717384_LIDERLERIN_VE_LIDERLIK_KURUMUNUN_HUKUMET_SISTEMLERINE_ETKISI_Turkiye'deki_Baskanlik_Sistemi_Tartismalari_Cercevesinde_Erdogan_Obama_Putin_ve_de_Gaulle'un_Liderlik_Tarzlarinin_Karsilastirmali_Inceleme adresinden erişildi.
- Atlı, A. (2016). *Gorbaçov’dan Putin’e Rus ekonomisi*. <http://www.sarkekspresi.com/?p=1410> adresinden erişildi

- Aydinkaya, İ. Y. (2005). Yabancı yatırımlar ve özelleştirme sürecinin Rusya ekonomisine etkileri. İ. K. Ülger (Ed.), *Putin'in ülkesi: Yeni yüzyıl eşiğinde Rusya Federasyonu analizi* içinde (ss. 205-225). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Aykanat, Z., & Gül, H. (2012) Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü ilişkisi üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 17-36.
- Aykanat, Z., & Yıldız, T. (2016). Karizmatik liderlik ve örgütsel yenilikçilik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 198-228.
- Aykanat, Z. (2010). *Karizmatik liderlik ve örgüt kültürü üzerine bir uygulama*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Bağce, H. E. (2010). *Rousseau'da toplum sözleşmesi, siyasal meşruiyet ve katılımcı demokrasi*. <http://www.emrebagce.com/yayinlar/Rousseauda-toplum-sozlesmesi-siyasal-mesruiyet-ve-katilimci-demokrasi.pdf> adresinden erişildi.
- Baunov, A. (2018). *A hi-tech Russian doll: Putin's fourt-term reboot, carnegie Moscow center*. <https://carnegie.ru/commentary/75751> adresinden erişildi.
- Bezci, B. (2006). Hegel'in felsefesinde etik, politik olan ve özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 235-251.
- Bezci, B. (2005). Kant ve Hegel'in felsefesinde etik anlayışı. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 48-61.
- Bilge, R. (2016). *Putin dönemi Rusya'sına genel bir bakış*. <http://sahipkiran.org/2016/05/14/putin-donemi-rusyasi> adresinden erişildi.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2007). Vladimir Putin döneminde Rus dış politikasında yapılan değişiklikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 193-212.
- Cicioğlu, F. (t.y.). *Çatışma ve işbirliği zemininde Putin dönemi Avrupa Birliği-Rusya ilişkileri*. http://www.arastirmax.com/en/system/files/dergiler/91826/makaleler/12/12/arastrmx_91826_12_pp_33-48.pdf, adresinden erişildi.
- Ersaydı, Ç. S. B. (2012). İnterdisipliner bir bilim olarak politik psikoloji ve kullanımları. *21. Yüzyıl Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 38-62.
- Çelenk, R. (t.y.). *Politik psikoloji*. <https://ruveydacelenk.com/ilgi-alanlarim/politik-psikoloji/> adresinden erişildi.
- Çetin N. G., & Beceren, E. (2007). Lider kişilik: Gandhi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 110-132.
- Çetin, H., & Görüşük, L. (2015). *Siyaset psikolojisi*. Ankara: Orion Kitapevi
- Demir, C., Yılmaz, M. K., & Çevirgen, A. (2010). Liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzlarına ilişkin bir araştırma. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Dikmen, B. (2012). *Liderlik kuramları ve dönüştürücü liderlik kuramının çalışanların örgütsel bağlılık algıları üzerindeki etkisine yönelik uygulamalı bir çalışma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (2007). Karl Marx insan, toplum ve iletişim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 25, 199-228.

- Erzen, M. Ü., & Yalın, B. E. (2011). Siyasal kültürün temel paradigmaları üzerine: Kültürden, siyasal toplumsallaşma, örgütlenme ve katılma süreçlerine yansıyanlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 41, 49-61.
- Fromm, E. (2004). *Marx'in insan anlayışı* (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gevorkyan, N., Timakova, N., & Kolesnikov, E. (2017). *Kendi anlatımıyla Putin*. (F. Ünlütürk, Çev.). Ankara: Astana Yayınları.
- Galindo, E. (2007). Applied psychology in international relations. *Res-Publica*, 5(6), 159-178.
- Göze, A. (2011). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları
- Güldü, Ö. (2011). Sağ kanat yetkeçiliği ölçeği: Uyarlama çalışması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 27-51.
- Gümüş, Dirilen, Ö. (2015). Siyasi liderlik. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* (C.1) içinde (ss. 173-200). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B.Bekir Özipek vd., Çev.). Ankara: Adres Yayınları
- Hughton, D. P. (2009). *Political pscology*. New York: Routledge Press
- İslambay, D., & Ulu, B. C. (2016). Milliyetçiliğin politik psikolojisi. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* (C.2) içinde (ss. 293-320). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Iyengar, S. (2009, Ağustos). *Laboratory experiments in political science*. Conference on Experimentation in Political Science, Northwestern University, <https://pcl.stanford.edu/research/2010/iyengar-experiments.pdf> adresinden erişildi.
- Kamalov, İ. (2004). *Putin'in Rusyası KGB'den devlet başkanlığına*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kamalov, İ.(2008). *Putin dönemi Rus dış politikası Moskova'nın rövanşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karabağ, M. (2008). *Rus federal sistemi etnik problemi çözmeye yeterli mi?*
http://www.bilgesam.org/incele/1086/-rus-federal-sistemi-etnik-problemi-cozmeye-yeterli-mi-/#.WIXvFrxl_IU adresinden erişildi.
- Kendi anularıyla Putin'in Kremlin yolculuğu*. (2017, Haziran 15). Erişim adresi:
<https://www.stratejikortak.com/2017/06/kendi-anularıyla-putinin-kremlin-yolculugu.html>,
- Kodaman, T., & Gonca, İ. B. (2015). Putin döneminde Rusya'nın orta asya politikası (2000'den günümüze). İ. K. Ülger (Ed.), *Putin'in ülkesi: Yeni yüzyıl eşliğinde Rusya Federasyonu analizi* içinde (ss. 411-426). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- McGuire, W. (2004). The poly-psy relationship three phases of a long affair. In J. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political pscology* (pp. 22-39). New York: Pscology Press.
- Mikail, E. H. (2008). *KGB albaylığından devlet başkanlığına Putin dönemi Rusya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Musaoğlu, N. (2015). Putin iktidarı döneminde Rus dış politikasının normatif temelleri: Egemen demokrasi söylemi. *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 45, 13-41.
- Oligark kime denir?* (2012, Eylül 9). Erişim adresi:
<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/09/12/oligark-kime-denir>.
- Onay, Y. (2002). *Rusya ve değişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Örmeci, O. (t.y.). *Dokuz maddede 2016 yılı Rusya ulusal güvenlik strateji belgesi*.
<http://politikaakademisi.org/2016/01/03/9-maddede-2016-yili-rusya-ulusal-guvenlik-strateji-belgesi/adresinden-erişildi>.
- Özer, M. S. (2012). *Gorbaçov'dan Putin'e Rus ekonomisi*.
<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slavarastirmalarimerkezi/2012/05/25/6616/nashiler-putinin-siyasal-askerleri-adresinden-erişildi>.
- Özler, H. (2014). *Siyaset psikolojisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özgül, B. (2015). Türkiye nasıl bir siyasi liderlik istiyor? *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19-20), 149-176.
- Peker, M., & Booth, R. W. (2016). Biyoloji, biliş ve siyaset psikolojisi. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* içinde (ss. 1-50). Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Peterson, L. (2001). Başkan Putin ve icraatları “Rusya’da eskiye dönüş” olarak kabul edilebilir mi?. *Avrasya Dosyası*, 6(4), 16-23.
- Political pyschology*. Erişim adresi: <https://galindes.wordpress.com/politicalpsychology/>
- Putin'den yeni dış politika konseptine onay*. (2016, Aralık 1). Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/rusya/201612011026094935-putinden-rusyanin-yeni-dis-politika-konseptine-onay/>
- Polat, F., & İkiz, Ö. (2015). *Çatışma ve uzlaşma bağlamında siyasetin psikolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi
- Rudolph, T. J. (2002). Defining political pyschology. In J. H. Kuklinski (Ed.), *Thinking about political pyschology* (pp. 23-51). UK: Cambridge University Press.
- Ruslar Putin'i seviyorlar*. (2014, Nisan 21). Erişim adresi: https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_04_21/Ruslar-Putini-seviyorlar/
- Rusya'da seçimin galibi Putin oldu*. (2018, Mart 18). Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-rusyada-secimin-galibi-putin-oldu-40776643>
- Sarıbay, S., Olcaysoy, A. I., & Yılmaz, O. (2015). İdeolojik yönelimler ve psikolojik değişkenler. Ö. Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi* içinde (ss. 1-46). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Seiffert, W. (2004). *Vladimir V. Putin*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2016). Machiavelli'den Hobbes'a rönesans dönemi siyaset teorisinde insan doğası ve toplum anlayışı. *İNSAN & İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 3(9), 77-100.
- Somersan, S. Irkların olmadığı bir dünyada ırkçılık*. (2018, Ağustos 4).
Erişim adresi: <http://secbir.org/images/haber/2011/01/17-semra-somersan.pdf>
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun dış politikası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(3), 189-235.
- Turgutluoğlu, K. (2006). *Rusya Federasyonu'nda Yeltsin ve Putin dönemlerinde izlenen dış politikaların NATO ile ilişkiler düzleminde karşılaştırması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Vladimir Putin biyografisi*. Erişim adresi: <http://www.biyografi.info/kisi/vladimir-putin>

- Walter, J., & Hart, P. (2009). Political psychology. In R.A.W. Rhodes (Ed.), *The Australian study of politics* (pp. 356-369). UK: Palgrave Mac Millan Books.
- Yalçın, Ö. (2016). Siyasal toplumsallaşma. Ö. Dirilen Gümüş (Ed.), *Siyaset psikolojisi (C.2)* içinde (ss. 321-372). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Yalçın, S. (2007). Putin dönemi Rusya Federasyonu-NATO ilişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 339-358.
- Yıldırım, E. (2018). *Soğuk savaş sonrası SSCB'nin toparlanma sürecindeki deneyimlerinin günümüz rusya dış politikasına yansımaları ve etkileri*.
https://www.academia.edu/24239536/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9F_Sonras%C4%B1_SSCBninToparlanma_S%C3%BCrecindeki_Deneyimlerinin_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCz_Rusya_D%C4%B1%C5%9F_Politikas%C4%B1na_Yans%C4%B1mas%C4%B1_ve_Etkileri adresinden erişildi.